

УДК 910.3(477.85)

ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМІВ ГЛИБОЦЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Олександра Чубрей, Тетяна Марчук, Діана Мальцева

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглянуто поняття топонімів, подано їх класифікацію. Вивчено місцеві назви об'єктів Глибоцького району з точки зору топонімії (ойконіми, гідроніми, ороніми), здійснено їх систематизацію. Розглянуто вплив географічних, історичних, культурних, соціальних умов на їх виникнення.

Ключові слова: топонім, ойконім, гідронім, оронім, антропонімічна назва, географічний об'єкт, географо-краєзнавче дослідження.

Постановка проблеми: Дослідження та вивчення географічних назв, зокрема ойконімів, гідронімів, оронімів, дає можливість проаналізувати, як на житті, діяльності місцевого населення відзначився вплив і роль природних умов, ресурсів, також історія заселення та розвиток території. Завдання дослідження: розкрити походження назв населених пунктів району, показати зв'язок топонімічної системи з фізико-географічними та соціально-економічними умовами досліджуваної території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Питання топоніміки розглядалися у працях з історії, географії, мовознавства від глибокої давнини і до наших днів. Топоніміка фактом свого відокремлення як окремої галузі науки зобов'язана практичним потребам географії.

З кінця XIX ст. інтерес до топоніміки різко зріс, особливо це стосується картографії. Велике значення мають топонімічні дослідження для картографії і сьогодні. Першим дослідником народної ландшафтної термінології в Україні був П. Тутковський. Ним упорядковано словник геологічної термінології, до якого увійшло 5000 українських наукових термінів. Народну мову він вважав "живим організмом" і зазначав: "Природнича термінологія існує в народній мові, у ній є дуже гарні і яскраві вирази, необхідно лише не полінуватися – ознайомитися з цими скарбами і по-науковому критично вивчити їх" (Tutkovskij, P.A. 1923). Тутковський вказував на необхідність створення української наукової термінології в галузях інших наук: ботаніки, зоології тощо. Для дослідників-топонімістів кожна з праць ученого містить важливу інформацію щодо місцевих географічних назв (Vasylyuk, L.L. 1997).

Дослідженню топонімії Дніпропетровської

та Полтавської областей присвятив свої праці К. Цілуйко. Назви населених пунктів Закарпаття стали предметом кандидатської дисертації К. Галаса, Львівщини – Є. Черняхівської (Taganova, N. 2006), докторська дисертація Ю. Карпенка була присвячена дослідженню топонімії Чернівецької області, вчений займався як регіональною топонімією, так і загальними питаннями її теорії і методології (Karpenko, Yu.O. 1973).

Таким чином, використовуючи дані науки топоніміки в географічних дослідженнях, отримуємо відомості про минуле, природу, економіку краю, міграційні рухи населення, назви давніх племен та народів, які тут проживали, їхній побут, світогляд, міфологію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: Незважаючи на широкий діапазон географічно-топонімічних вивчень, теоретичних досліджень топонімів, всі вони проводилися в основному за певними територіями, найчастіше – за окремими адміністративними одиницями (областями), а вивчення топонімів невеликих територій, зокрема Глибоцького району, практично не відбувалося.

Виклад основного матеріалу: Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Ця особливість географічних назв використовується в історичних та географічних дослідженнях, для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Але щоб одержати таку поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їх сукупність, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов.

На численних прикладах дослідження території переконаємося, наскільки географічні назви, пов'язані з особливостями місцевості, відображають її характер, при тому не лише у фізичному, а й економіко-географічному плані.

Отже, топоніміка – наукова дисципліна, яка поруч із вивченням власне географічних назв (топонімів), їх смислового значення, походження, функціонування, вивчає природні та соціальні умови минулого, за яких вони виникли. Тому вивчається цілим рядом наук: історією, археологією, географією, народознавством, етнографією, мовознавством, ботанікою, зоологією тощо.

Топоніми розрізняють за видами об'єктів. Кожен з них (наприклад, міста, річки, гори) має свою назву. Топоніми, які позначають назви населених пунктів (міст, селищ, сіл), називають ойконімами; для назв водних об'єктів (річок, джерел, водоспадів, потоків, струмків) використовують термін гідронім; для об'єктів рельєфу (гір, хребтів, горбів, долин, плато, низовин) – термін оронім (Gnatyshyn, O. 2015).

Будь-яка географічна назва (ойконім, оронім, гідронім тощо) зберігає у собі певний зміст. Вони відображають природні особливості місцевості, її поверхню, рослинний і тваринний світ, корисні копалини та ін. Але, звичайно, не лише географічне середовище визначає характер місцевих назв, їх форму і зміст завжди зумовлюють суспільно-історичні чинники. Географічні назви Глибоцького району пройшли складний шлях розвитку й утворення. Значна їх частина успадковувала топонімічну систему цілого ряду епох, починаючи від доісторичної і закінчуючи нашим періодом. У структуру назв географічних об'єктів залучаються не тільки терміни українського (слов'янського) походження, а також відбуваються процеси мовної трансформації, які характеризуються:

- перекладанням (і, або) калькуванням назви з однієї мови на іншу;
- народно-етимологічним переосмисленням (коли назва однієї мови – пристосовується до певної лексики іншої без врахування первинної семантики);
- словотворчої адаптації (назва однієї мови оформлюється засобами ін.);
- співіснування різних назв одного і того ж об'єкту у носіїв різних мов (Veres, K.O., Kupach, T.G. 2012), (Veres, K.O., Kupach, T.G. 2012).

Усі подібні процеси притаманні регіонам із населенням-носієм різних мов та культур –

Язул луй Немеш (Димка), Шкарп (Глибока), Фронтьєра (Турятка), Унгюл Марє (Купка), Дерелуй, Йорданешти та ін.

Топоніміка – важливе джерело географо-краєзнавчого дослідження території. Для дослідників особливу складність становлять місцевості, де відбулася зміна володіння землями різними державами. Наприклад, Глибока за часів правління Румунії була перейменована на Адинката, румунське “adânc” – “глибоко”. Ця назва збереглась лише до 1940 р., після приєднання Буковини до України селищу повернуто стару назву. Селище Глибока вперше згадується в документах 1438 р. Назва пов'язана з рельєфом місцевості: селище лежить у глибокій улоговині (Koval, A.P. 2011), (Werenka, D. 1895).

Територія Глибоцького району до утворення незалежної України належала різним державам. У кожній була своя культура, своя мова, свої звичаї. Через це в межах району спостерігається переплетіння культур, мов. Не могли історичні обставини не вплинути на топоніміку території, тому географічні назви відбивають історичні події краю. Так, назва Червона Діброва пояснюється тим, що на території села відбулася битва, після якої все було червоне від крові. За історичними даними, місцевість вперше згадується 1497 року у зв'язку із битвою поляків під керівництвом короля Яна-Ольбрахта з військами молдавського господаря Штефана III Великого, під час якої поляки зазнали величезної поразки. За легендою, після перемоги Штефан Великий наказав запрягти в плуги двадцять тисяч полонених поляків і на залитій кров'ю території виорати землю, а потім посадити дубовий ліс, який і отримав назву Червона Діброва (Kurylo, V.M., Bogomolov, O.P., Vasyuk, L.I., Gab, G.S., Et al. 1969).

На місці теперішнього села Біла Криниця вже у 1430 році існував населений пункт Тернавка. У 1765 році вперше згадується поселення Варниця, розташоване близько Тернавки. Внаслідок постійних воєнних сутичок у прикордонній смузі обидва поселення на кінець XVIII століття спустіли. Після загарбання Буковини Австрією цісарський уряд був зацікавлений в колонізації спустошеної війнами Буковини. Місцевість теперішнього села Біла Криниця передано релігійному фондові, тут знайшли притулок старообрядці, що втікали за межі Російської імперії від релігійних переслідувань. 7 квітня 1780 року територія колишніх Тернавки та Варниці передана російським старообрядцям, так званим липованам, 22 квітня

1784 року було засноване село Біла Криниця (Kurylo, V.M., Bogomolov, O.P., Vasyuk, L.I., Gab, G.S., Et al. 1969). Російська форма Бела́я Кри́ница з'явилась, імовірно, як переклад з румунської мови географічного об'єкта – кри́ниці, яка розташована на південь від села, з білуватою від вапна водою (Karpenko, Yu.O. 1965).

Перебування різних народів на території Глибоччини відображається не лише на назвах сіл, а також на менших об'єктах: струмках, полянах, лісах та інших. Так, назва річки Дереглуй (Дерехлуй, Дерелуй) – права притока Прута, має давнішу форму з молдавської говірки Дрихалуй (1774 р.) (Nerokurnij, A.P., Stryzhak, O.S., Cilujko, K.K., Zhelyeznyak, I.M., Et al. 1979). Назва річки тюркського походження, виводять назву з тюркського “*daran*” – “дерево” (Yanko, M.T. 1998). Дуб у Валя Кузьмині в народі називають дубом Штефана Великого, за легендою, під цим дубом відпочивав Штефан III Великий після битви з поляками в 1497 р. Зараз часто проводяться різні сільські свята біля цього дуба. Італійська дорога в Корчівцях отримала свою назву тому, що її будували італійці. Залізнична станція в Глибоці донедавна мала назву Адинката (тепер Глибока-Буковинська). За часів Радянського Союзу в селах поширилися необдумані назви, наприклад, кут Черьомушки у Глибоці не має пояснення.

Значну частку становлять антропонімічні назви. В основному вони походять від прізвищ, імен перших поселенців, або ж жителів, які довгий час проживали на даній території чи поблизу, займалися там господарством: Байдакова балка (Турятка), Брошова гирла (Глибока), Воробчуків горб (Кам'янка), Поле Корні (Старий Вовчинець), Горб Громийвський (Турятка), Галанкіна рогатка (Біла Криниця), Герасев сад (Біла Криниця), Жулове поле (Старий Вовчинець).

Часто зустрічаються топонім Багна (Глибока, Черепківці, Сучевени, Станівці, Слобідка, Багринівка, Грушівка, Купка, Кут), Фундо́я (Кам'янка, Корчівці, Кут, Луківці, Опришени), Центр (Глибока, Карапчів, Купка, Йорданешти), Новоселиця (Черепківці, Димка), Селище (Молодія, Станівці, Турятка), Толока (Глибока, Кут, Багринівка). Це пов'язано з тим, що в селах існують схожі території, ще однією причиною є спілкування жителів.

Водночас історичні обставини призвели до складного мовного переплетіння у топонімії Глибоцького району, тут маємо помітну групу польських, російських та турецьких

топонімічних елементів. Це кількісно дуже різні групи не ізольовані одна від одної. Навпаки, входячи в одну систему (залежно від мови населення певної території – українську, російську, молдавську), вони переплітаються, засвоюються, взаємодіють.

За радянського часу в Україні теж відбулася велика кількість перейменувань, що спотворило її географічну карту, значною мірою відірвало географічні назви від глибинних історичних коренів. На території району село Йорданешти було перейменовано на Підлісне, Опришени – на Дубівку, Терембече – на Порубне. Зараз усім селам повернуто історичні назви. Виникли тисячі назв, які ніяким чином не стосувалися зазначеної території, не відображали та й не могли відображати її місцеві особливості. Деякі населені пункти перейменовувалися по декілька разів. Це підірвало повагу до географічних назв у народі. Велика кількість населених пунктів України, вулиць і районів, колгоспів і заводів була названа іменами людей, що знищили мільйони українців на їхній власній землі (Kgulovecz, M. G., Topuzova, A.G. 2017).

Вивчення географічних назв становить значний науковий інтерес. Топоніми знайомлять нас з особливостями географічного положення місцевості, з характером поверхні, річок, озер, рослинного і тваринного світу, з життям, культурою і побутом народу, господарською діяльністю, з історичними подіями краю, з місцями героїчної боротьби за національну й соціальну незалежність.

Висновки. Дослідження просторового розташування та відмінностей структури топонімів дає можливість виявлення взаємозв'язків між ними та іншими складовими суспільно-географічних комплексів, як-от природні ландшафти регіону, гідрологічні характеристики, біотичні ресурси, тваринний світ, етнонаціональна структура населення, історико-етнографічні ознаки територій, провідні типи господарювання, культурні та релігійні відносини, політичний устрій. Отже, при цьому аналізу підлягає не тільки сучасний стан суспільно-географічних комплексів. Через те, що кожний топонімічний пласт фіксує умови, що існували на час його появи та наступне вивчення, можливо реконструювати суспільно-географічні умови минулого.

Підсумувавши результати проведеного дослідження, робимо висновок: дослідження топонімів Глибоцького району Чернівецької області можна розподілити на три групи зумовлення: фізико-географічну, соціально-

економічну та антропонімічну.

(1774-1785). Czernowitz. 1895.

Список літератури.

1. Василюк Л.Л. Топонімічна спадщина П.А. Тутковського. Наукові записки аспірантів: Зб.наук.праць. 1997. №2. С. 9–12.
2. Верес К.О., Купач Т.Г. Особливості застосування топоніміки в туристично-краєзнавчих дослідженнях. Наук.праці Нац.ун.харчових технологій. 2012. С. 138-142.
3. Верес К.О. Прикладні аспекти туристичного краєзнавства у розвитку інноваційних форм туризму в Україні. Здобутки, проблеми та перспективи розвитку готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Матеріали всеукр.наук-практ.конф. 2012. С. 312-323.
4. Гнатишин О. Походження топонімів України. Колосок. 2015. №3. С. 40–43.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область: у 26 т. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. Т. 26. 706 с.
6. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. Київ, 1973.
7. Карпенко Ю.О., Топонімія центральних районів Чернівецької області. конспект лекцій. Чернівці, 1965.
8. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ, 2011. 301 с.
9. Криловець М. Г. Топоніми як соціокультурна складова сучасних підручників географії України. Проблеми сучасного підручника. 2017. №18. С. 64-70.
10. Словник гідронімів України / Ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак (заст. голови), К. К. Цілуйко (голова); Укладачі: І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, А. П. та ін. Київ, 1979. 169 с.
11. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки. Наукові записки Тернопільського НПУ імені В.Гнатюка. Серія: Географія. 2006. №2.
12. Тутковський П.А. Словник геологічної термінології (проект). Київ, 1923. 201 с.
13. Янко М. Топонімічний словник України (словник-довідник). Київ, 1998. 113 с.
14. Werenka, D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerlung durch Oesterreich

References

1. Vasylyuk, L.L. (1997) 'Toponimichna spadshhyna P.A.Tutkovskogo' Naukovi zapysky aspirantiv: Zb.nauk.pacz. Vyp.2 pp. 9-12.
2. Gnatyshyn, O. (2015) 'Poxodzhennya toponimiv Ukrayiny' Kolosok. 3 pp. 40-43.
3. Kurylo, V.M., Bogomolov, O.P., Vasyuk, L.I., Gab, G.S., Et al. (1969) Istoriya mist i sil Ukrayinskoyi RSR. Cherniveczka oblast. Kyiv: Golovna redakciya URE AN URSR.
4. Karpenko, Yu.O. (1965) Toponimiya central'ny'x rajoniv Chernivecz'koyi oblasti. Chernivci: b.v.
5. Karpenko, Yu.O. (1973) Toponimiya Bukovyny. Kyiv: Nauk.dumka.
6. Koval, A.P. (2011) Znajomi neznajomci. Poxodzhennya nazv poselen Ukrayiny. Kyiv: Lybid.
7. Krylovecz, M. G., Topuzova, A.G. (2017) 'Toponimy yak sociokulturna skladova suchasnyx pidruchnykiv geografiyi Ukrayiny' Problemy suchasnogo pidruchnyka. 18 pp. 64-70.
8. Nepokupnyj, A.P., Stryzhak, O.S., Cilujko, K.K., Zhelyeznyak, I.M., Et al. (1979) Slovnyk gidronimiv Ukrayiny. Kyiv: Naukova dumka.
9. Taranova, N. (2006) 'Osnovni etapy rozvytku toponimiyi yak nauky' Naukovi zapysky Ternopil'skogo NPU imeni V.Gnatyuka Seriya: Geografiya. 2
10. Tutkovskij, P.A. (1923) Slovnyk geologichnoyi terminologiyi (proekt). Kyiv: Derzhvydav URSR.
11. Veres, K.O., Kupach, T.G. (2012) 'Osoblyvosti zastosuvannya toponimiky v turystychno-kraeyznavchyx doslidzhennyax' Nauk.praci Nacz.un.xarchovyx texnologi pp. 138-142.
12. Veres, K.O. (2012) 'Prykladni aspekty turystychnogo kraeyznavstva u rozvytku innovacijnyx form turyzmu v Ukrayini' Materialy vseukr.nauk-prakt.konf pp. 312-323.
13. Werenka, D. (1895) Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerlung durch Oesterreich (1774-1785). Czernowitz.
14. Yanko, M.T. (1998) Toponimichnyj slovnyk Ukrayiny: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Znan-nya.

Чубрей О.С., Марчук Т.М., Мальцева Д. Географические исследования топонимов Глыбокского района Черновицкой области.

Рассмотрено понятие топонимов, представлено их классификацию. Изучены местные названия географических объектов Глыбокского района с точки зрения топонимики (ойконимы, гидронимы, оронимы), осуществлено их систематизацию. Рассмотрено влияние географических, исторических,

культурных, социальных условий на их возникновение.

Ключевые слова: топоним, ойконим, гидроним, ороним, антропонимическое название, географический объект, географо-краеведческое исследование.

Chubrey O., Marchuk T., Maltseva D. The Investigation of Toponyms of Hlyboka District in Chernivtsi Region.

Key words: toponym, oikonym, hydronym, oronym, anthroponymic name, geographic object, geographo-ethnographic investigation.

The present article is devoted to the investigation of the notions of toponyms; their classification has been presented. The local names of the geographic objects of Hlyboka district have been investigated from the point of view of toponymy (oikonoms, hydronyms, oronyms), their systematisation has been done. The influence of the geographic, historic, cultural and social conditions on their appearance has been studied.

Toponymy is a scientific branch that alongside with the studying of geographic names (toponyms), their sense meaning, origin, functioning deals with the natural and social conditions of the past under which they appeared. Consequently, a number of sciences investigate it, such as history, archaeology, geography, ethnology, ethnography, botany, zoology etc.

Toponyms differ according to the types of objects. Each of them (for example, cities, rivers, mountains) have their own names. Toponyms that denote the names of the settlements (cities, towns, villages) are called oikonoms; the term "hydronym" is used for the water objects (rivers, springs, waterfalls, streams, brooks); the term 'oronym' is used for the relief objects (mountains, mountain ranges, hills, valleys, plateaux, lowlands).

In spite of the wide range of the theoretic studies of toponyms the investigation of the Ukrainian toponymy was carried out mainly according to some areas, frequently according to some administrative units (regions), and the investigation of the toponyms of the small areas such as Hlyboka district practically have not been done.

Toponymy is an important source of the geographic and regional ethnographic investigation of the area. The areas where the change of the land dominion by different countries took place form special difficulty for the researches. For example, Hlyboka during the Romanian reigning was renamed in Adynkata, 'adânc' in Romanian means 'deep'. This name had been used by 1940, later after having rejoined Bukovyna to Ukraine the old name of the town was given back. The town Hlyboka was first mentioned in the documents in 1438. The name is derived from the area relief: the town is situated in the deep valley.

Geographic names reflect the historic events that occurred on the land. The name of Chervona Dibrova is explained by the battle that took place in the village and afterwards the ground was red because of the blood. According to the legend, after the victory Shtefan Velykyi ordered to harness twenty thousand Polish captives and to plough the bloody land so that to plant the oak wood which was named Chervona Dibrova.

Residence of different nations on the territory of Hlyboka is reflected not only on the names of the villages but also on the smaller geographic objects: brooks, glades, forest and others. Thus, the name of the river Deregluy (Derehluy, Dereluy) – the right tributary of the river Prut, is the form of Moldavian dialect Dryhaluy (1774). The name of the river is of Turkic origin, it is from Turkic 'daran' – 'tree'.

The anthroponymic names form a great part. They mainly derive from the second names, first names, the names of the first settlers or of the inhabitants that had lived for a long time on the area or around it, and were occupied with the agriculture: Baydakova balka (Turiatka), Broshova gyrly (Hlyboka), Vorobchukiv gorb (Kamianka), Pole Kornii (Staryi Vovchynets'), Gorb Gromyivskyy (Turiatka), Galankina rohatka (Bila Krynytsia), Gerasev sad (Bila Krynytsia), Zhulove pole (Staryi Vovchynets').

During the Soviet reign a great number of renaming of the geographic names was carried in Ukraine, that spoiled its geographic map, it mainly disconnected the geographic names from its deep historic roots. On the territory of the district they renamed the villages Yordaneshty into Pidlisne, Oprysheny into Dubivka, Terebleche into Porubne. Nowadays all the villages have their old names.

The investigated geographic regularities of the toponymy have a great influence on the discovery of the genesis of the numerous names that makes a great contribution of geography in the maintenance of the monuments of material and spiritual culture of Ukrainian nation.